

Nyelvi tudat és nyelvhasználat Kárpátalja magyar iskoláiban (szórványban és magyar tömbben)**

Rezümé. Dolgozatomban kárpátaljai magyar iskoláskorú fiatalok nyelvi tudatát és attitűdjét vizsgálom lakóhelyükkel, környezetükkel összefüggésben. Bebizonyosodott, hogy a szórványban élő tanulók a nyelvekkel, a nyelvváltozatokkal kapcsolatban jóval tudatosabbak és toleránsabbak, mint a többségében magyarok lakta településről származó társaik. A vizsgált csoportok körében a standard ismerete hiányos, bár az additív anyanyelv-oktatási szemlélet eredményei már felfedezhetőek a válaszaikban.

Резюме. У статті розглядається мовна свідомість та ставлення до мовних варіантів серед учнів загальноосвітніх шкіл. Дані свідчать про те, що учні, які проживають не у місцях компактного проживання угорців, більш свідомі щодо вживання мов. Вони набагато толерантніші, ніж їхні ровесники, що проживають в угорськомовному середовищі.

Abstract. In my paper I study the language conscience and attitude of ethnic Hungarian school age youth in Sub-Carpathia in connection with their domicile and environment. It was proven that students living in dispersed communities are more conscious and tolerant with regards to languages, language variants, than other students from Hungarian majority settlements. The common language knowledge of the studied groups, however, is deficient, although the results of the additive mother language education approach can be discovered in their answers.

Bevezetés

Doktori disszertációmban kárpátaljai fiatalok nyelvi tudatát (különösen nyelvjárási attitűdjét) vizsgáltam (Lakatos 2010). A gyűjtés és az adatok feldolgozása során bebizonyosodott, hogy ez nagymértékben összefügg a fiatalok köznyelvi normaismeretével: minél többet tud a tanuló a nyelvváltozatokról, a közöttük lévő különbségekről, annál biztosabban sajátítja el az iskolai anyanyelvről elvárt normákat. Ez is a modern, additív anyanyelv-oktatási módszerek helyénvalóságát támasztja alá. Ezek szerint a tanulók elsődlegesen elsajátított nyelvváltozatát (anyanyelvváltozatát) figyelembe véve, arra építve kell a standard szabályait tudatosítani (Beregszászi 2009, Beregszászi–Csermicskó 2007). S arra is fel kell hívni a figyelmüket, hogy beszédhelyzettől függően változhatnak az általuk ismert nyelvváltozatokat is, nem csak a nyelveket. A 2012-ben megjelent módszertani útmutató és feladatgyűjtemény ezek gyakorlatban való megvalósítását segíti (Beregszászi 2012).

A felmérések során az is bebizonyosodott, hogy a törekvéseknek van eredménye: a pedagógusok is igyekeznek a modern szemléletet közvetíteni, ám a gyakorlatban nehéz elhagyniuk azokat a hosszú évek alatt rögzült előítéleteket,

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport. * Кафедра філології Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II. * Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Department of Philology.

** A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Domus szülőföldi ösztöndíjpályázatának (2012) támogatásával készült.

amelyek a nyelvhasználati kérdések kapcsán élnek a köztudatban (Lakatos 2007: 156–163, 2009: 423–430). Ez a kettősség, ellentmondásosság a tanítványaik nyilatkozataiban is felfedezhető (Lakatos 2006: 29–40, 2006a: 97–104, 2007a: 30–38, 2007b: 293–299, 2008: 53–61, 2008a: 160–166, 2009a: 82–88, 2009b: 171–179).

A leírás tárgya, módszere

Nyelvi tudaton tágabb értelemben a beszélők nyelvekkel, szűkebb értelemben a saját nyelvükkel, nyelvváltozatokkal kapcsolatos ismeretek együttesét értjük (Kiss 2001: 211). Ennek három összetevőjét, területét különíthetjük el: a nyelvi kompetenciát, a kommunikációs kompetenciát és az ún. metanyelvi kompetenciát.

Dolgozatomban a kárpátaljai iskolások nyelvi tudatát e harmadik összetevő alapján vizsgálom, hiszen ez nagy mértékben befolyásolja a magyar nyelv tantervben célként kitűzött megfelelő szintű kommunikációs kompetencia alakulását. Metanyelvi kompetencián mindazt a nyelvhasználatot így vagy úgy befolyásoló tudást értem, amellyel az egyén és a csoport anyanyelvéről, anyanyelvváltozatáról mások nyelvhasználatáról, a különböző nyelvváltozatokról, nyelvi jelenségekről, sztereotípiákról rendelkezik; mely hatására egy nyelvet, nyelvváltozatot, nyelvi jelenséget szépnek vagy csúnyának, hasznosnak vagy kevésbé hasznosnak, helyesnek vagy helytelennek minősít.

A gyűjtésről

A szociolingvisztikai szakirodalomban elismert tény, hogy annál megbízhatóbbak, hitelesebbek az eredmények, minél többfajta módszert alkalmazunk a gyűjtés során.

A nyelvi tudat, különösen a nyelvi attitűd vizsgálatakor az adatközlő szubjektív véleményét kérdezzük, s „szubjektív nyelvi adatok gyűjtése kérdőív, illetőleg interjú nélkül úgyszólván lehetetlen, hiszen a nyelvről, a nyelvhasználatról, nyelvi jelenségekről és adatokról a spontán beszédben ritkán esik szó” (Kiss 1995: 42). Az általam kiválasztott minta nagyságát, valamint az adatok empirikus vizsgálatának, összehasonlításának célját tekintve a kérdőíves gyűjtési mód bizonyult a legmegfelelőbbnek: egyszerre több embernek tehettem fel ugyanazokat a kérdéseket, s a végén számszerűsíthető, statisztikailag is elemezhető adatokat kaptam.

Számokon keresztül azonban egy közösség nyelvi viselkedése, érzelmi viszonyulása nem ismerhető meg: konkrét esetekre, véleményekre is szükség van az empirikus eredmények értelmezéséhez, magyarázatához. S ehhez a kérdőívben szereplő nyitott kérdések nem elegendők. Így a statisztikai adatokat rögzített irányított beszélgetésekkel egészítettem ki, melyek során adatközlőim elmondhatták azokat az észrevételeiket, megjegyzéseiket is, melyek kifejtésére a kérdőív nem nyújtott lehetőséget.

A két aktív, direkt gyűjtési mód mellett gyakorló pedagógusként, gyűjtőként részt vevő megfigyeléssel is kiegészítettem anyagomat.

A jelen vizsgálatra kiválasztott minta reprezentatívan tükrözi a kárpátaljai magyar iskolák megoszlását: 21 középiskolában 502 érettségi előtt álló tanuló töltötte ki a kérdőíveket. Az iskolák járasonkénti megoszlása a következő:

Munkácsi járás: Barkaszoói Középiskola, Munkácsi 3. Számú II. Rákóczi Ferenc Középiskola

Ungvári járás: Nagydobronyi Középiskola, Nagydobronyi Református Líceum, Kisgejőci Középiskola, Ungvári 10. Számú Dayka Gábor Középiskola

Beregszászi járás: Bátyúi Középiskola, Gáti Középiskola, Kaszonyi Középiskola, Mezővári II. Rákóczi Ferenc Középiskola, Beregszászi 4. Számú Kossuth Lajos Középiskola, Nagyberegi Református Líceum

Nagyszőlősi járás: Nevetlenfalui Középiskola, Tiszaújlaki 2. Számú Széchenyi István Középiskola, Nagyszőlősi 3. Számú Perényi Zsigmond Középiskola, Péterfalvai Református Líceum, Salánki Középiskola

Felső-Tisza-vidék: Aknaszlatinai Bolyai János Középiskola, Técsői Középiskola, Técsői Református Líceum, Viski Középiskola

Anyagomat az SPSS 13.0 statisztikai programmal vizsgálom. A program segítségével megbizonyosodhatok az eredmények és különböző szociológiai változók szignifikáns összefüggéseiről. Ennek hitelességét χ^2 -próba segítségével bizonyítom (Babbie 2003: 520–526).

A minta megoszlása különböző szociológiai változók szerint

Orosz Ildikó *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)* című munkájában a következőket írja: „A kisebbségtudomány meghatározását figyelembe véve a közösség számosságának és térbeli elhelyezkedésének függvényében Kárpátalján szórványként kell kezelnünk a következő települések magyar lakosait: Ungvár, Munkács, Beregrákos, Perecseny, Huszt, Técső, Szolyva, Aknaszlata, Visk, Nagyberezna, Bilke, Rahó, Kőrösmező, Gyertyánliget, Tiszabogdány, Terebesfejrpaták, Nagybocksó, Bustyaháza, valamint a magyar–ukrán nyelvhatár peremvidékét Ungban és a volt Ugocsában, illetve ide sorolható Nagyszőlős is.” (Orosz 2005: 133)

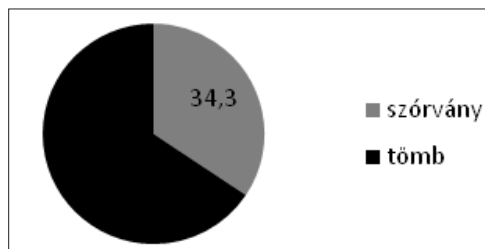
Korábbi felméréseim, illetve feltételezésem szerint az általam vizsgált kérdéscsoportra adott válaszok alakulása összefüggést mutat az adatközlők nyelvi, társadalmi körülményeivel, így az adatokat a dolgozatban ezzel összefüggésben elemzem.

A nyelvtudásra, különböző nyelvekhez való viszonyulásra vonatkozó kérdéseknél a fenti besorolás alapján csoportosítom az iskolákat: az ukrán többségű városokat szórvány helyzetűnek tekintem. Bizonyos kérdések esetében szignifikáns különbséget feltételezek a szórvány helyzetű falusi és a szórvány helyzetű városi tanulók válaszai között. Ezek esetében külön választom a magyar tömbben lévő falvakat, a szórvány helyzetben lévő falvakat (ukrán többségű falvak), valamint a szórvány helyzetben lévő városokat (ukrán többségű városok). Ezt arra alapozom,

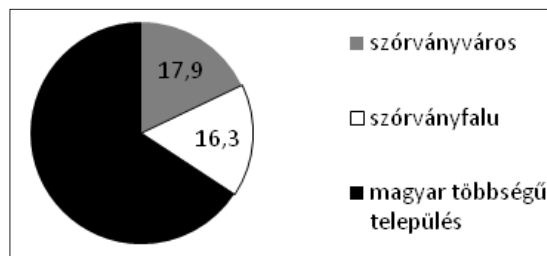
hogy korábbi vizsgálataim szerint a nem köznyelvi változatokkal szemben a városiak határozottan elutasítóak, nem tekintik sajátjuknak, csak a falvak beszédmódjának mondják (Lakatos 2010).

Ukrajnában a településeket hivatalosan három kategóriába sorolják: a falu és a város mellett léteznek úgynevezett városi típusú települések, amelyek egyes szempontok szerint a városok, más szempontok szerint a falvakhoz állnak közelebb (Molnár–Molnár D. 2005). A mintámban négy ilyen település van: Bátyú, Tiszaújlak, Aknaszlatina és Visk. Korábbi vizsgálatok, s saját eredményeim is azt bizonyítják, hogy a nyelvhasználat, illetve a nyelvhez, nyelvváltozathoz való viszony szempontjából a városi típusú települések egyértelműen a falvakhoz állnak közel, s e szempontból a két településtípus között nincs statisztikailag szignifikáns különbség (Beregszászi–Cserniczkó 2006a: 58). Éppen ezért dolgozatomban én is egy kategóriába vonom össze a falusi és a városi típusú települések lakóinak válaszait, s falusiak néven említem őket.

Az elemzett 502 kérdőív a következőképpen oszlik meg a fent említett szempontok szerint:

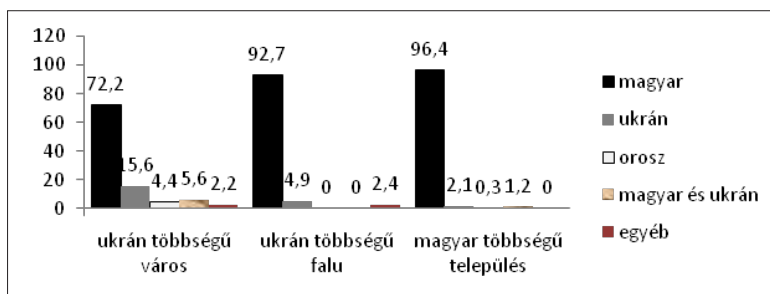

1. ábra. Az iskolák megoszlása szórvány, illetve magyar tömb felosztásban (%)
N=502

2. ábra. Az iskolák megoszlása a település típusa szerint (%)
N=502

Kisebbségi helyzetben az anyanyelv és a nemzetiség kérdése nagyobb jelentőségű, mint általában. A megkérdezett kárpátaljai magyar iskolásoktól az alábbi adatokat kaptuk ezekre vonatkozóan:

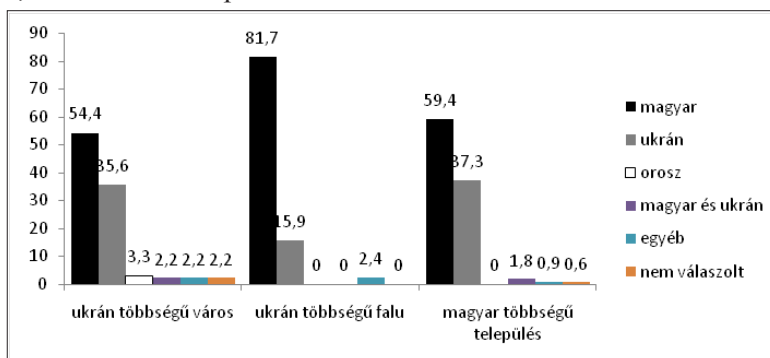

3. ábra. Az adatközlők anyanyelve saját bevallásuk szerint (%)
N=502

$\chi^2=60,205$, $df=8$, $p<0,000$

Azt, hogy mi az anyanyelvük, nem volt nehéz eldönteni a tanulóknak: többségük csak magyar nyelven szocializálódott, s ezen a nyelven érteti meg magát legjobban. 91,4%-uk vallotta magát magyar anyanyelvűnek, 1,8% két anyanyelvet jelölt meg (magyar és ukrán). 5%-uk az ukrán, 1%-uk az orosz, 0,8%-uk valamely egyéb nyelvet (szlovák, német) jelölte meg anyanyelveként.

A nemzetiség kérdése már nem volt ennyire világos az adatközlők számára. Körükben nem él a nemzetiség és az anyanyelv szoros összefüggésének tudata, hiszen jóval kevesebben (62,2%) vallották magukat magyar nemzetiségűnek, mint ahányan magyar anyanyelvűnek. Ez arra utalhat, hogy a tanulók nincsenek tisztában a nemzetiség és az állampolgárság közötti különbséggel, vagy arra, hogy inkább vallják magukat a többségi nemzethez tartozónak, mint kisebbségi magyarnak. Mindkét magyarázat elgondolkodtató, de az utóbbi aggasztó is, hiszen a magyar fiatalok körében lassan bekövetkező nemzeti identitásváltásra utalhat. Ebben az esetben is lényeges különbség figyelhető meg a különböző csoportok válaszai között: az ukrán többségű falvakban jóval többen nevezik magyarnak magukat, mint a többi település iskoláiban.

4. ábra. Az adatközlők nemzetisége saját bevallásuk szerint (%)
N=502

$\chi^2=35,564$, $df=10$, $p<0,000$

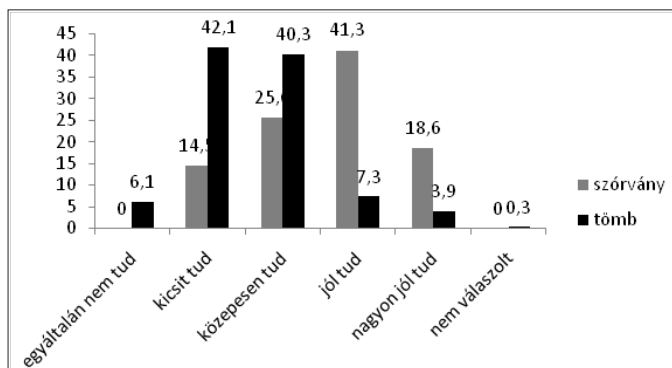
Körükben, éppen nehezebb helyzetük miatt (l. Orosz 2004: 55–76, Orosz 2007), valószínűleg tudatosabb az anyanyelv és a nemzetiség fogalma, s magyarságtudatuk is erősebb.

A nyelvek ismeretéről, megtételeéről

A kárpátaljai magyarság körében az ukrán nyelv iskolai oktatásának módszertani hiányosságai miatt (l. Csernicskó 2004a: 113–123) egyáltalán nem ritka, hogy valaki nem ismeri jól az államnyelvet, hiszen „akik magyar többségű településen élnek, jelenleg nem tanulhatnak meg megfelelő szinten ukránul az iskolában. Azok a magyarok pedig, akik nem magyar többségű településen élnek, az utcán, a nyelvi környezetüktől megtanulják az ukrán nyelvet, de annak nem a standard változatát, hanem a helyi nyelvjárást”. (Beregszászi–Csernicskó 2004c: 101–102). A vizsgált csoport válaszait tekintve is bebizonyosodik ez az állítás.

Amikor azt kérdeztem az adatközlőktől, hogy a magyaron kívül milyen nyelven beszélnek, a szórványban élő fiataloknak csak 4,7%-a jelölte be azt a választ, hogy egyiken sem, míg a magyar környezetből származóknak 33%-a vallja ezt ($\chi^2=119,784$, $df=6$, $p<0,000$). Az ukrán nyelvi környezetben élők 41,9%-a anyanyelvén kívül az ukrán és az orosz nyelvet is ismeri.

Lényeges a különbség a két csoport válaszai között akkor is, amikor ukrán nyelvtudásukat kellett értékelniük egy ötfokú skálán, ahol az ötös a nagyon jól tud, az egyes pedig egyáltalán nem tud választ jelöli. Az alábbi ábrán ezt szemléltetem:

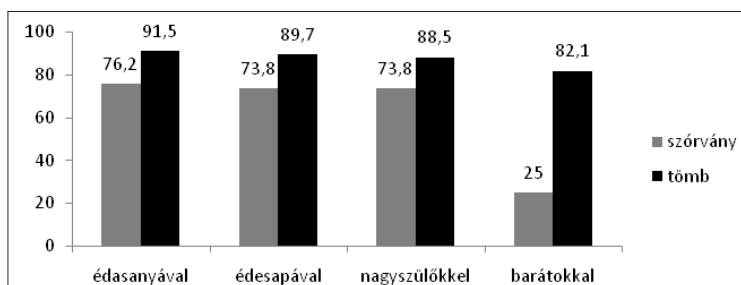
5. ábra. Ukrán nyelvtudásodat hányasra értékeled az alábbi skálán? (%)
N=502

$\chi^2=140,455$, $df=5$, $p<0,000$

Látható, hogy az ukrán környezetben élő tanulók államnyelv ismeretének foka saját bevallásuk alapján jóval magasabb, mint a magyar tömbben élő társaiké. S a számok is alátámasztják azt, amit feltételeznénk is: lakóhelyükből adódóan gyakrabban is használják az államnyelvet. A melyik nyelvet használod gyakrabban kérdésre a

magyar tömbben élők 97,6%-a a magyar nyelvet jelölte, míg a szórványban élőknek 68,6%-a tett így ($\chi^2=92,760$, $df=5$, $p<0,000$).

S körükben az államnyelv használata nem csupán a nyilvánosabb szintekre korlátozódik: többen közülük a családban is ukránul vagy oroszul beszélnek, s még többen használják ezeket a nyelveket baráti körben.

6. ábra. Az adott személyekkel csak magyarul beszélők megoszlása (%)
N=502

$\chi^2=32,361$, $df=5$, $p<0,000$

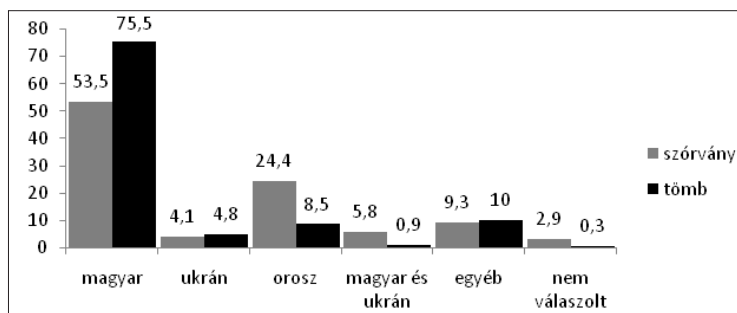
$\chi^2=39,198$, $df=5$, $p<0,000$

$\chi^2=22,301$, $df=5$, $p<0,000$

$\chi^2=164,616$, $df=4$, $p<0,000$

Ez a látványos különbség is a nyelvi, társadalmi körülményekből adódik: az ukrán környezetben a magyar fiatalok könnyebben elsajátítják az államnyelvet, inkább van alkalmuk más nyelvű fiatalokkal barátkozni, s ebből adódóan gyakoribbak a vegyes házasságok is. A jelen felmérésben részt vevő fiatalok esetében biztató az, hogy a vegyes házasságból származó gyermeket a szülők magyar iskolába írtatták.

Ennek ellenére, az érzelmek felől közelítve meg a kérdést, már nem annyira biztatóak a számok:

7. ábra. Melyik nyelv szebb? (%)
N=502

$\chi^2=45,742$, $df=5$, $p<0,000$

Szórvány helyzetben a fiatalok jóval kisebb arányban mondják a magyart szebbnek, mint magyar tömbben élő társaik. Pedig kellemetlen élményben mindkét csoport tagjainak volt részük magyar beszédük miatt: a magyar környezetben lévő iskolák tanulóinak 48,5%-ának, az ukrán környezetben lévő magyar iskolák tanulóinak 33,7%-ának kellett negatív szituációt átélnie, mert magyarul beszélt ($\chi^2=10,094$, $df=2$, $p<0,005$). Ennél a kérdésnél arra is megkértem a válaszadókat, hogy meséljék el röviden, milyen helyzetben érte őket ez a negatív élmény. Kiderült, hogy legtöbbjüket nyilvános helyen (üzletben, szórakozóhelyen, utcán), de olyan is akadt, akit iskolában, tantárgyi vetélkedőn, sőt, baráti társaságban szólítottak meg amiatt, hogy magyarul beszélt. Sokuk egyszerűen csak kínosan érezte magát, amiért nem tud megfelelő szinten ukránul. Ami meglepő, hogy nemcsak azok a fiatalok számoltak be ilyen esetekről, akik nem ismerik jól az államnyelvet, hanem olyanok is, akik több nyelven is beszélnek, de az adott helyzetben éppen anyanyelvüket használták. Néhány történetet közlök:

Szórványban: *„Orvosnál, normálisan beszéltem ukránul, csak pár szót elefelejtettem, s megszokásból magyarul mondtam ki. Ekkor az orvos és a bent levő nővérke rám förmedt (akik amúgy oroszul beszéltek)”, „Gúnyoltak, parasztnak, bunkónak csúfoltak, szerintem, mert nem értettek meg. Sőt, ellenségesen is viselkedtek velem, míg meg nem tudták, hogy ukránul is beszélek”, „Régen, még az óvodában csúfoltak, mert nehezen ment az ukrán. Most már ilyen nem fordul elő”.*

Magyar tömbben: *„Az üzletben nem akartak kiszolgálni, mert nem ukránul kértem az élelmiszert. Rám förmedtek, hogy milyen kenyeret eszek. „Ha Ukrajnában élsz, beszélj ukránul!””, „Beszéltek hozzám és nem tudtam vissza válaszolni, ezért kikacagtak. Ha próbálkozok is, akkor pedig azért kacagnak ki, mert nem jól teszem ki a hangsúlyt”, „Öreg ukrán asszonyok, fiatal fiúk és több ukrán kérdezte meg, hogy hol élek? Azt válaszoltam, ahol az ükapám 200 éve, Beregszászban és magyar vagyok”.*

A különböző nyelvváltozatokhoz való viszonyról

A kárpátaljai magyarság körében a magyar nyelv használati színtereinek korlátozottsága, illetve a kontaktushatások miatt jellemző, hogy formálisabb megszólaláskor vagy írásos megnyilatkozásban is a magyar köznyelvi normáktól eltérő jelenségeket használnak. A következő kérdésekkel arra kívántam választ kapni, hogy a fiatalok tudatában vannak-e a magyarországi magyar nyelvhasználattól eltérő beszédüknek. S ha igen, miben látják a különbségeket, s hogyan viszonyulnak ezekhez a változatokhoz.

A különbséget legtöbbször a kárpátaljai beszédében gyakoribb nyelvjárási jelenségekben látják: *„Furcsán ejtjük a szavakat, elhagyjuk a -nál, -nél ragozat”, „A magyarok nem ismerik azt, hogy paszuly”, „A magyarok nem teszik*

a szavak végére a la szót”, „*A magyarok úgy mondják: burgonya-krumpli, kerékpár-bicikli, csalán-csonár*”; „*húspotyoló-kloffoló, kas-kosár, lábtó-lét-
ra, krumpli-burgonya, sulc-kötény*”; „*kócs-kulcs, sánc-árok, lóca-pad, vider-
vödör*”.

A kontaktusjelenségeket valamivel kevesebben említették, ezek nem magyar standard volta kevésbé tudatos körükben. Leggyakrabban a következő kifejezéseket sorolták adatközlőim: *bagázsnyik-csomagtartó, банка-befőttes üveg, bulocska-zsömle, csengess rám-hívja fel, fogpaszta-fogkrém, kroszovki-sportcipő, paszport-személyi igazolvány, perejezd-vasúti átkelő, szesztra-ápolónő, szprávk-a-igazolás.*

Sokan a magyarországiak beszédét a szleng használatával jellemezték: „*Az igen helyett azt mondják, ja, meg a jót kifordítsák tők jora.*”; „*Magyarországon gyakoribb az idegen szavak használata. A fiatalok körében elterjedtek a szleng kifejezések, és előszeretettel használják is őket.*”; „*Nálunk azt, hogy jó a buli, így mondják a fiatalok, Magyarországon: tők zsír a buli.*”; „*Legfőbb különbség, hogy mi törekszünk arra, hogy a szavakat teljes egészében mondjuk ki, Magyarországon éppen ellenkezőleg.*”

Olyan is akadt, aki érzékeli a különbséget, de azt vallja, hogy konkrétumot nem tud említeni: „*Nem tudok példát felhozni, de mi másképp beszélünk, mint a magyarok, a magyarok uriasabban beszélnek, mint mi.*”

Amikor azt kérdeztem a fiataloktól, hogy szerintük hol beszélnek a legszebben magyarul, Kárpátalját az ukrán többségű városokban 48,9%, a szórvány falvakban 43,9%, míg a magyar többségű településeken 58,8% jelölte ($\chi^2=56,798$, $df=16$, $p<0,005$).

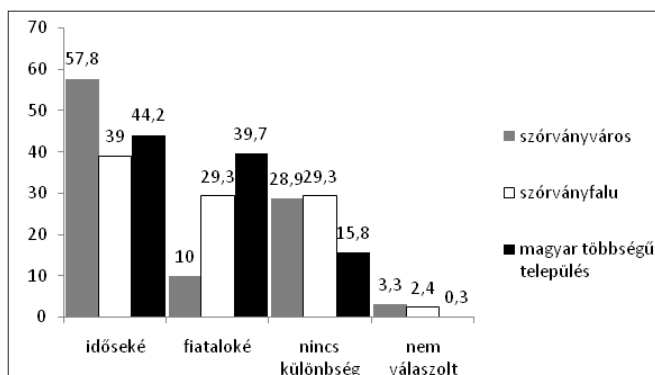
Arra a kérdésre, hogy Kárpátalján a falvakban vagy a városokban beszélnek-e szebben, a városiak 30%-a, a szórvány falvak iskoláiban 46,3%, a magyar többségű falvakban pedig az adatközlők 74,8%-a a falvak magyar beszédét nevezte meg ($\chi^2=72,892$, $df=4$, $p<0,000$). A következőkkel indokolták válaszaikat.

Kárpátalján a falvakban beszélnek szebben, mert: „*mert itt még megtartják az ősi magyar nyelvet*”, „*mert nem keveredik az ukránnal*”, „*városon ukrán akcentussal beszélnek*”, „*mert nem törik a nyelvet*”.

Kárpátalján a városokban beszélnek szebben, mert: „*kultúraltabbak az emberek*”, „*mert nem parasztosan beszélnek*”, „*úri beszédük van*” „*szebb a kiejtésük*”, „*szépen, várososan beszélnek*”.

Amikor a *Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb?* kérdést feltettem, arra is választ kaptam, hogy a kárpátaljai iskolások a korosztály szerinti különbségeket is érzékelik Kárpátalján, hiszen csak 20,3%-uk gondolja úgy, hogy nincs különbség a fiatalok és az idősebbek nyelvhasználata között, egyforma a beszédük.

Lényeges a különbség a három változó szerint tekintve a válaszokat:

8. ábra. Véleményed szerint az idősebbek vagy a fiatalok beszéde szebb? (%)
N=502

$\chi^2=39,817$, $df=6$, $p<0,000$

Az ukrán többségű városok iskoláiban kimagaslóan nagy arányban jelölték a tanulók az idősebb korosztály beszédét szebbnek. Ennek az lehet az oka, hogy az átlagos falusi idősebb korosztály nyelvhasználata inkább tér el a magyar köznyelvtől, mint az iskolázottabb, televízió, számítógépen felnőtt fiataloké. Erre utal az indoklások többsége is:

A fiataloké szebb, mert: „Próbálnak alkalmazkodni a felsőbb intézményekhez és a baráti körből rájuk ragad a tiszta, kifinomult nyelv.”; „Fejlettebb a hírközlés, több magyar órát tartanak, mint akkoriban.”; „A fiatalok már kultúráltabbak, mint az idősek, a mai köznyelvet beszélnek, az öregek pedig nem.”; „Az idősebbek beszéde már elavult.”; „Az idősebbek beszéde olyan parasztos.”; „Az idősebbek tájszólással beszélnek.”; „Az idősek régimódián beszélnek, nekik már jó úgy is. Gyakran haragszanak, ha rájuk szólunk.”

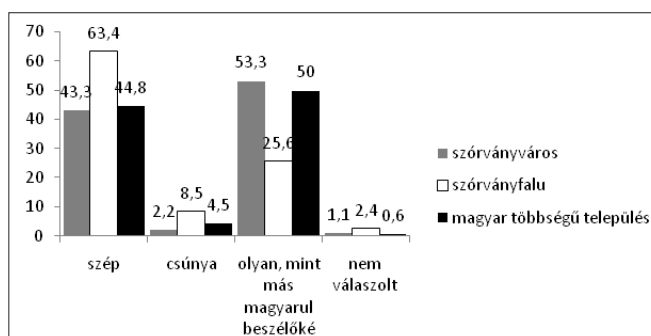
Az indoklásokból arra is választ kapunk, hogy a városokban miért tartják szebbnek az idősebbek beszédét:

Az idősebbeké szebb, mert: „A fiatalok beszéde már keveredik az idegenből átvett szavakkal, és gyakori a káromkodás.”, „Magyar kifejezéseket használnak.”, „Ők használják a régi ízeesebb szavainkat, valamint az ő beszédeikre még nem tett komoly befolyást egyik idegen nyelv sem.”, „Tudnak szépen, helyesen, művelten társalogni.”, „A fiatalok beszédében már előfordul nagyon sok „csúnya” szó.”

Látható, hogy míg a falusi idősebb korosztály beszédének jellemzőjeként leginkább a nyelvjárásiasságot említik, a városi idősebb korosztályra a városi fiatalok szerint a kultúrált, választékos, idegen hatásoktól mentes magyar nyelvhasználat jellemző, hiszen ők még „magyarok idején is éltek”.

A szórványhelyzetben lévő falvakban a tanulók 29,3%-a szerint nincs különbség az idősebbek és a fiatalok beszéde között. Ez azzal magyarázható, hogy itt a magyar használati szinterei még inkább korlátozódnak, nagyobb arányú az ukrán, orosz ismerete, használata, így a fiatalok nyelvhasználata is nyelvjárásiasabb, mint pl. a tömbmagyarságé.

Jobban is kötődnek érzelmileg ehhez a nyelvváltozathoz: 63,4%-uk szerint szép a lakóhelyük magyar beszéde, a magyar tömbben a tanulók 44,8%-a, az ukrán városokban pedig 43,3%-uk vallotta ezt:

9. ábra. Saját településed magyar beszéde szép, csúnya vagy olyan, mint más magyarul beszélőké? (%)
N=502

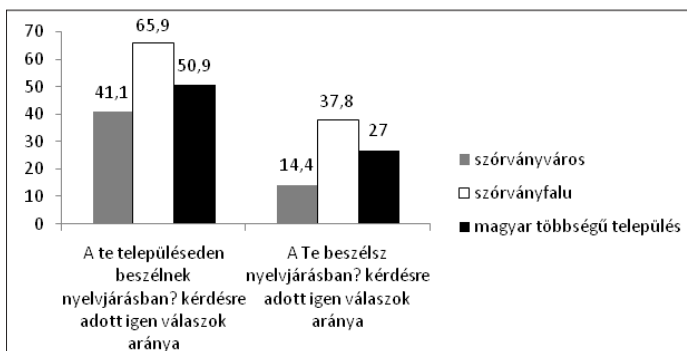
$\chi^2=20,541$, $df=6$, $p<0,002$

Az ismertetett eredményekből arra következtethetünk, hogy a nyelvjárásoknak nincs nagy presztízse a fiatalok körében. A következő kérdéssel azt akartam megtudni, tisztában vannak-e a nyelvjárások fogalmával, mit tekintenek annak.

A szórványfalvakban válaszoltak legnagyobb arányban erre a kérdésre: a tanulók 74,4%-a fogalmazta meg válaszáat. A magyar falvakban 72,4% tett így, az ukrán többségű városokban ezekhez a számokhoz képest kevesen, csupán az adatközlők 57,8%-a próbált választ adni a kérdésre ($\chi^2=8,093$, $df=2$, $p<0,05$). Ők feltételezhetően nem érzik magukénak ezt a változatot, így kevésbé tudják megfogalmazni a lényegét. A meghatározások megközelítése és a vizsgált változók között nincs lényeges összefüggés: mindhárom csoportban születtek pozitív és negatív viszonyulásra utaló válaszok is.

Néhányat közlök: „A tájszólás falvakban fordul elő.”; „Hát szerintem azt nevezik nyelvjárásnak, akik a régies szavakat használják, ez inkább vidéken fordul elő.”; „A tájszólás régies beszéd, amelyet falukban, kisebb tájakon használnak.”; „A nyelvjárás régi öregek, települések szóbeszéde.”; „A nyelvjárás egy sajátos beszédstílus, amit sokszor csak a falubeliek értenek.”; „Amit egy településben tömörülő emberek egymás között használnak, és ők így egymást megértik.”; „Amit saját hazánkban vagy szülőföldünkön használunk.”; „A parasztnak van tájszólása.”; „A régi és csúnya beszédet.”; „Amikor nem szépen beszélnek, hanem falusiul.”

A kérdőívben azt is megkérdeztem a fiataloktól, hogy településükön beszélnek-e nyelvjárásban, s ők beszélnek-e. Tanulságos a két kérdésre érkezett igenlő válaszok megoszlását összehasonlítani:

10. ábra. A te településeden beszélnek nyelvjárásban? és a Te beszélsz nyelvjárásban? kérdésekre kapott igenlő válaszok (%)
N=502

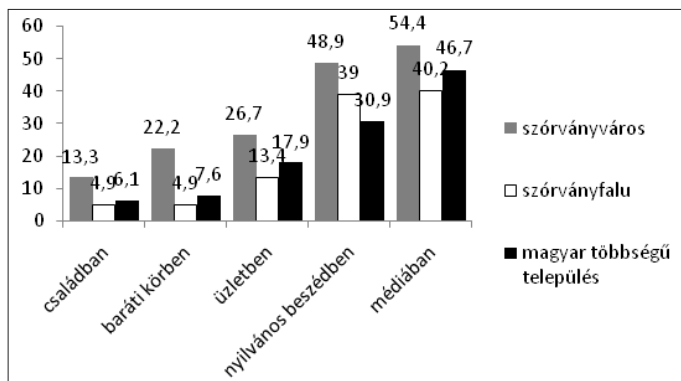
$\chi^2=22,200$, $df=4$, $p<0,000$

$\chi^2=13,435$, $df=4$, $p<0,01$

Látható, hogy mindhárom csoport esetében még annál is kevesebben vallják magukat nyelvjárású beszélőknek, mint ahányan felismerik/elismerik lakóhelyük nyelvjárású nyelvhasználatát. Úgy tűnhet, hogy a vizsgált csoportok nem kívánnak azonosulni környezetükkel, szűkebb közösségükkel.

Az is feltűnő, hogy a szórványfalvak tanulói társaiknál jóval nagyobb arányban adtak igenlő választ mindkét kérdésre: körükben jóval tudatosabb anyanyelv-változatuk nem köznyelvi volta.

Talán éppen ezért vallják nagyobb arányban azt, hogy nem zavarja őket a nyelvjárású beszédmód különböző beszédhelyzetekben.

11. ábra. A nyelvjárású beszédet az adott helyzetben elfogadhatatlannak tartók aránya (%)
N=502

$\chi^2=23,293$, $df=6$, $p<0,001$

$\chi^2=25,829$, $df=6$, $p<0,000$

$\chi^2=22,998$, $df=6$, $p<0,001$

$\chi^2=18,554$, $df=6$, $p<0,005$

$\chi^2=14,074$, $df=6$, $p<0,05$

Látható, hogy leginkább a városi iskolák tanulói idegenkednek ettől a változattól, s minél nyilvánosabb a beszédhelyzet, annál többen vallották azt, hogy nagyon zavarja őket a nyelvjárási beszéd.

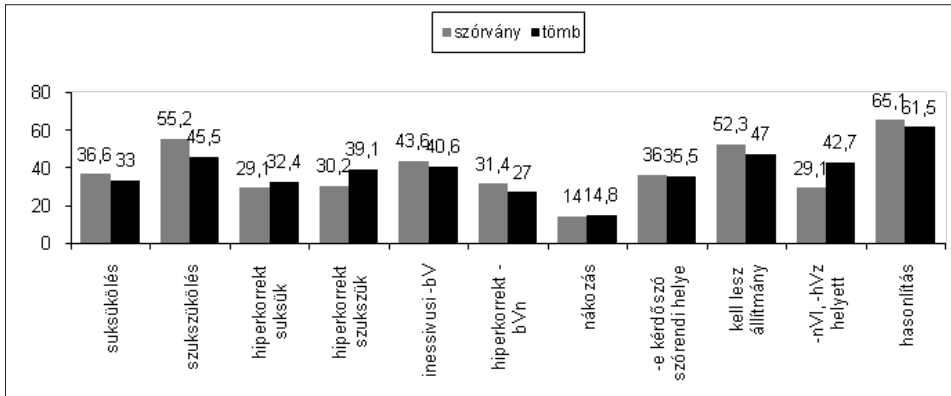
Meglepő, hogy még a nyilvános, közéleti megnyilatkozásnál sem zavarja annyira az adatközlőket a nem köznyelvi beszéd, mint a televízióban, rádióban. Ennek az lehet az oka, hogy nem is gyakran hallhatunk nyelvjárási beszédet ezekben a médiumokban. Vagy ha mégis, akkor annak van valamilyen mellékszöngéje: vagy negatív színben tüntetik fel a beszélőt, vagy valamiféle romantikusan, érzelmes megközelítésből mutatják.

A magyar köznyelvi norma ismeretéről

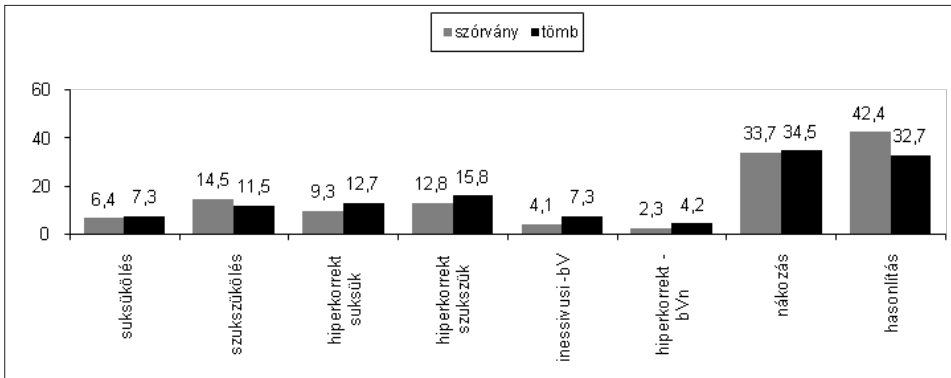
Az iskolai anyanyelvórákon a köznyelv normáit, azaz a standard szabályait kívánják a tanulókkal elsajátíttatni, gyakoroltatni, tudatosítani. A kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudatát vizsgáló kérdőívem utolsó részében arra keresem a választ, hogy a vizsgált csoport nyelvhasználati szokásával mi egyezik meg, azaz mit tartanak helyesnek. Egy formális helyzetben (iskolai tanóra, nyelvhasználati kérdésekre vonatkozó kérdőív kitöltése), írásban milyen mintaismeretről, milyen mértékű köznyelvi normatudatról vallanak a számok. Melyek azok a nem köznyelvi alakok, amelyeket inkább elfogadnak, produkálnak vagy választanak a fiatalok.

Kérdőívemben három feladattípus (mondatjavító, mondat-kiegészítő, mondatválasztó) segítségével olyan nyelvi változókról kérdeztem a tanulókat, amelyek Kárpátalján (az északkeleti nyelvjárási régióban) széles körűen elterjedtek, illetve melyek az egész magyar nyelvterületen megfigyelhetők, így a nyelvművelésnek, az iskolai anyanyelvoktatásnak kiemelt jelenségei (Lakatos 2010). A mondatjavító feladatok között néhány kontaktusjelenségre is rákérdeztem: érdekelt, hogy ezeknek a jelenségeknek a nem magyar standard volta mennyire tudatos a fiatalok körében.

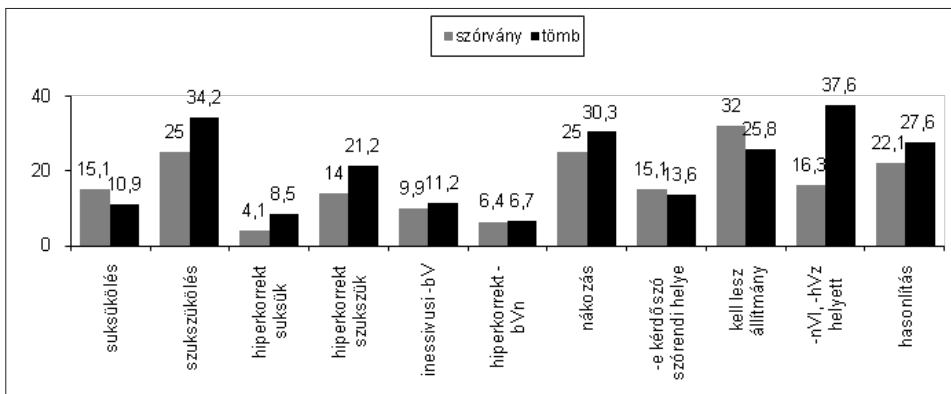
A következőkben azt szemléltetem, hogy az adott jelenségre milyen arányban kaptam nem a magyar standardnak megfelelő válaszokat.

12. ábra. A nem standard válaszok aránya a mondatjavító feladatnál (%)
N=502

13. ábra. A nem standard válaszok aránya a mondatkiegészítő feladatnál (%)
N=502

14. ábra. A nem standard válaszok aránya a mondatválasztó feladatnál (%)
N=502

Az általam megkérdezett csoport jelentős része egy formális helyzetben (iskolai tanóra, nyelvhasználati kérdőív kitöltése közben), írásban a magyar köznyelvi normáktól eltérő nyelvi alakokat fogad el, használ vagy választ. Ennek aránya jelenségenként eltérő. Esetünkben is igaz az, amire Váradi és Kontra, illetve Csernicskó is felhívja a figyelmet: a feladat típusa hatással van az eredményekre (Csernicskó 2002, 2003a: 178, Váradi–Kontra 1994). Legtöbbször a mondatjavító feladatoknál fogadtak el nem köznyelvi, a nyelvújító szakirodalomban erősen stigmatizált alakokat, hiszen „produkció közben belép egy olyan normatív kontroll, ami az ítéletalkotásban nem játszik szerepet” (Váradi–Kontra 1994: 123).

Adatközlőimre is érvényes az, amit a korábban idézett szerzők leszögeztek magyarországi és kárpátaljai beszélők kapcsán: a szukszükölés kevésbé stigmatizált, mint a suksükölés, így gyakrabban is használatos.

Az is megfigyelhető, hogy összességében leginkább azoknak a jelenségeknek a használata tudatos a fiatalok körében, melyek a nyelvújításban, az anyanyelvoktatásban korábban is kiemelt figyelmet kaptak (suksükölés, -bV inessivusi funkcióban). Legnagyobb arányban pedig azon változók kapcsán kaptam nem köznyelvi válaszokat, amelyek jellegzetes helyi, nyelvjárási jelenségek (kell lesz, -nál/-nél a -hoz/-hez/-höz helyett, -tól/-től hasonlító funkcióban). Ez azzal magyarázható, hogy a korábbi iskolai tantervek, tankönyvek nem fordítottak kellő figyelmet a kárpátaljai nyelvváltozat jellemzőire. S a magyar köznyelv normájának elsajátításakor leginkább a magyarországi mintára támaszkodtak, s az ott kiemelt, ott is általánosan elterjedt és stigmatizált alakokra hívták fel a tanulók figyelmét, ezek tudatosítására helyezték a hangsúlyt.

Ezt támasztják alá azokra a mondatjavító feladatokra érkező megoldások, melyek néhány, Kárpátalján széles körben elterjedt kontaktusjelenségről kérdezték az adatközlőket:

112. Tegnap becsengettem a vasútra, hogy megkérdezzem az új menetrendet.

Köznyelvi: telefonál

114. Uzsonnára mindig bulocskát eszem.

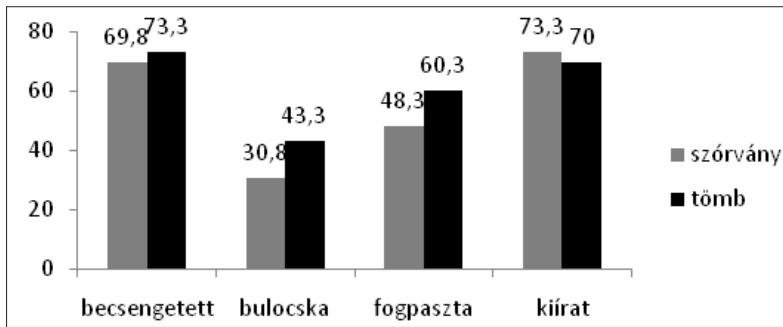
Köznyelvi: zsömlét, péksüteményt

115. Nem szeretem a mentolos fogpasztát.

Köznyelvi: fogkrémet

116. Édesanyám kiíratta a kedvenc hetilapomat.

Köznyelvi: előfizette

15. ábra. A kontaktusjelenségeket javítatlanul hagyók aránya (%)
N=502

A tanulók nagy része javítatlanul hagyta az orosz/ukrán nyelvi hatásként elterjedt kifejezéseket (fogpaszta, becsenget, kiírat). Ez is arra utal, hogy körükben ezek nem magyar standard volta nem tudatos. A bulocskát az adatközlők több mint a fele javította. Bár olyan nagyszülősi járási adatközlők is voltak, akik javították ugyan a bulocska szót, de a környékükön használt formára: bulacsckára. Valószínűleg utóbbit magyar köznyelvi kifejezésnek vélik, s úgy gondolják, a bulocska ejtés valamilyen területi különbségből adódhat.

Az itt bemutatott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a vizsgált csoport jelentős része olyan nyelvi kifejezéseket fogad el/használ/választ köznyelviként, melyek formális helyzetekben erősen stigmatizáltak. Azt is kijelenthetjük, hogy minél jellegzetesebb, szűkebb körben elterjedt, használt kárpátaljai nyelvhasználati jelenségről van szó, annál kevésbé tudják, hogy az nem része a magyar köznyelvnek.

Ezek alapján világossá vált, hogy a vizsgálatban részt vett korosztály az iskolából kikerülve még nem éri el az új tantervben célként kitűzött kommunikatív kompetencia megfelelő szintjét.

Befejezés

A fent bemutatott adatok alapján kijelenthetjük, hogy a tanulók államnyelvismerete szorosan összefügg nyelvi, társadalmi környezetükkel: jobban ismerik, gyakrabban használják az ukrán nyelvet a szórványhelyzetben élő fiatalok, mint azok, akik magyar tömbben élnek, s ritkábban találkoznak mindennapjaik során az államnyelvet beszélő emberekkel. Körükben gyakoribb ennek a nyelvnek használata családon belül, s baráti körben is, s kisebb arányban tartják a magyart a legszebb nyelvnek.

A szórványban élő tanulók tudatosabbak a nyelvhasználatot érintő kérdésekben: számukra nem olyan természetes az, hogy magyarul beszélhetnek, magyarul tanulhatnak. Jóval toleránsabbak is a különböző nyelvváltozatokkal szemben, mint a magyar többségű környezetben élő, tanuló társaik: nagyobb arányban vallják azt, hogy körükben beszélnek nyelvjárásban, s többen ismerik el, hogy ők is ismerik anyanyelvüknek ezt a változatát.

A köznyelvi normatudatra vonatkozó résznél nincs lényeges összefüggés a vizsgált változókkal: kisebb-nagyobb különbségekkel, de az egész csoportról kijelenthetjük, hogy nem ismerik jól a standard normáit.

Ennek javítása érdekében nagyon fontos a magyar nyelv különböző változatainak felismertetése, elismertetése, a közöttük és funkcióik között lévő különbségek tudatosítása. Ez segítené azt a „törvényesítést”, melyre Lanstyák István utal egyik írásában: „A sztenderd magyar nyelv viszonylagos egysége csak akkor őrizhető meg, ha a sztenderd használatát nem tesszük általánosan kötelezővé, illetve elvárttá mindenki számára, beszédhelyzetre való tekintet nélkül. Tehát ha „törvényesítjük” a kisebbségi anyanyelvváltozatot mint a köznapi érintkezés adekvát (legadekvátabb) eszközét...” (Lanstyák 1998: 240–241). Ennek jelentőségét hangsúlyozza Péntek János is, amikor a helyi változatok „oktatásban és publikus használatban” való értékelését szorgalmazza (2002a: 316).

Ezért fontos, hogy az új, Kárpátalja magyar anyanyelvi oktatását szabályozó tantervek folytassák a 2005-ben megkezdett utat: a hozzáadó szemlélet terjesztését a kommunikációs kompetencia megfelelő szintjének elérése érdekében (Kótyuk 2005). Egy feladatgyűjteményben pedig mindenképpen hasznos lenne a városi fiatalokat megszólító rész, mely közelebb hozná hozzájuk a nyelvjárásokat, hogy elhatárolódásukat csökkentse, s körükben ne a meglévő távolságtartó-lenéző, esetleg elnéző attitűd uralkodjon. A falusi fiatalokban pedig erősíteni kell azt a tudatot, hogy büszkéek lehetnek arra, hogy ismernek, beszélnek egy nyelvjárást, hiszen ezzel többek lehetnek, nem kevesebbek. S ha tudatában vannak nyelvjárási anyanyelvűségüknek, tudatosabbak lehetnek a nyelvjárási jelenségekkel kapcsolatban is. Így az összehasonlításra alapuló hozzáadó anyanyelvi nevelés eredményesebbé tehető.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BABBIE, EARL (2003). *A társadalomkutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi Kiadó.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2009). Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint, 20–25. p.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ (2012). *A lehetetlent lehetni*. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN (2004c). Az ukrán nyelv oktatása a kárpátaljai magyar iskolákban: nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi vonatkozások. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó?*. Ungvár, PoliPrint, 97–108. p.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN (2006a). *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár, PoliPrint.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN (2007). A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. *Acta Beregsasiensis*, VI. évfolyam, 1. kötet: 44–62. p.
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ–CSERNICKÓ ISTVÁN (2007a). A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István és Márku Anita (szerk.): *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint, 7–96. p.

- CSEERNICSKÓ ISTVÁN (2003a). Egy hasonlóság a magyarországi és kárpátaljai magyar nyelvhasználat között: a -t végű igék kijelentő módja. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása*. Ungvár, PoliPrint, 170–179. p.
- CSEERNICSKÓ ISTVÁN (2004a). Egy megoldatlan probléma: az államnyelv oktatása a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban. In: Huszti Ilona (szerk.): *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár, PoliPrint, 113–123. p.
- KISS JENŐ (1995). *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KISS JENŐ (szerk.) (2001). *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris.
- KÓTYUK ISTVÁN (2005). *Magyar nyelv 5–12. osztály*. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára. Csernyivci, Bukrek.
- LAKATOS KATALIN (2006). A barkaszoji általános iskolások nyelvjárási attitűdjéről. *Acta Hungarica*, 15: 29–40. p.
- LAKATOS KATALIN (2006a). A nyelvjáráások megítélése kárpátaljai iskolások körében. *Magyar nyelvjáráások*, 44: 97–104. p.
- LAKATOS KATALIN (2007). Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In: Gutmann Miklós–Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozium*. Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 156–163. p.
- LAKATOS KATALIN (2007a). Az államnyelv használata kárpátaljai iskolások körében. In: Benő Attila–Fazakas Emese–Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok*. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére II. Kolozsvár, Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége Kiadó, 30–38. p.
- LAKATOS KATALIN (2007b). Iskolások nyelvjárási attitűdje a Munkácsi járásban. In: Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 293–299. p.
- LAKATOS KATALIN (2008). Kárpátaljai iskolások a magyar nyelv változatairól. In *Féltűn 2*. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 53–61. p. (<http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk06/>)
- LAKATOS KATALIN (2008a). Nyelvi attitűd a kisebbségi oktatásban. *Acta Hungarica*, 18: 160–166. p.
- LAKATOS KATALIN (2009). Kárpátaljai pedagógusok és a nyelvjáráások (Egy fölérés tanulásaiból). In: Borbély Anna–Vančonek Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gamma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, 423–430. p.
- LAKATOS KATALIN (2009a). „A nyelvjárá szép hagyomány”. Tanítványaink a nyelvjáráokról. In: Karmacsai Zoltán és Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint, 82–88. p.
- LAKATOS KATALIN (2009b). Kárpátaljai magyar iskolások vélekedése környezetük anyanyelvhasználatáról. *Magyar Nyelvjáráások*, 47: 171–179. p.
- LAKATOS KATALIN (2010). *Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje*. Budapest, ELTE BTK, PhD-értekezés.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1998). Álom és valóság között (Gondolatok nyelvünk egységéről). In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Tanulmánygyűjtemény. Budapest, Universitas Kiadó, 235–251. p.
- MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN (2005). *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, PoliPrint.
- OROSZ ILDIKÓ (2004). Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás a kárpátaljai magyar szórványban. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István szerk. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár, PoliPrint, 55–76. p.
- OROSZ ILDIKÓ (2005). *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár, PoliPrint.
- OROSZ ILDIKÓ (2007). *Magyarok a Tisza-forrás környékén*. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében. Ungvár, PoliPrint.
- PÉNTÉK JÁNOS (2002a). Státusz, presztízs, attitűd és a kisebbségi nyelvváltozatok értékelése. In: Hoffmann István–Juhász Dezső–Péntek János (szerk.): *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, 311–316. p.
- VÁRADI TAMÁS–KONTRA MIKLÓS (1994). A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: Kemény Gábor–Kardos Tamás (szerk.): *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 115–124. p.